

Prof. dr hab. **Stanisław Koziarski**
Uniwersytet Opolski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra **Filipa Bebenowa**
pt. „**Transformacja lokalnych systemów kolei w Polsce w XXI w. w kontekście historycznych przemian transportu kolejowego**”

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgra **Filipa Bebenowa** pt. „**Transformacja lokalnych systemów kolei w Polsce w XXI w. w kontekście historycznych przemian transportu kolejowego**” powstała pod kierunkiem prof. dr hab. **Tadeusza Strykiewicza**, na Wydziale Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Promotorem pomocniczym w rozprawie był dr **Bartłomiej Kolsut**. Praca liczy 266 stron wydruku komputerowego, w tym 31 tabel oraz 22 ryciny, które zawierają generalizujące lub ilustrujące treść autorskie schematy, wykresy i modele. W tym miejscu należy nadmienić, że rozprawa powstała w wyniku realizacji przez Autora badań własnych i współpracy z zarządcami infrastruktury spoza grupy PKP.

Rozprawa składa się z 5 zasadniczych rozdziałów poprzedzonych obszernym prawie 50 stronicowym wstępem i zakończona, syntetycznymi, w miarę proporcjonalnymi do objętości pracy, 28 stronicowymi wnioskami. Na początku pracy, zaraz za stroną tytułową w języku polskim, zamieszczono 4 stronicowe streszczenie rozprawy w języku angielskim. Proporcje tekstu poszczególnych rozdziałów zostały zachowane i zamykają się w przedziale 30-50 stron. Recenzowana praca ma przejrzysty i czytelny układ jednoznacznie prezentujący zawarte w niej treści. Numeracja rozdziałów jest ciągła uwzględniająca również wstęp, podsumowanie pracy oraz bibliografię. Praca jest zamieszczona w twardej estetycznej oprawie, ze względu na dwustronny druk wygodnej do czytania, przeglądania i robienia notatek.

Pracę rozpoczynają dobrze skonstruowane pod względem merytorycznym podrozdziały wstępne (1-5), w których zawarto większość podstawowych dla rozprawy doktorskiej elementów, takich jak cel i zakres pracy, główne problemy badawcze, ustalenia terminologiczne, charakterystyka materiałów źródłowych, postępowanie i metody badawcze

oraz koncepcja lokalnego systemu kolei. Przede wszystkim Autor we wstępie dokładnie określił stawiany w rozprawie problem badawczy oraz dodatkowo uzasadnił jego podjęcie zarówno w oparciu o doniesienia literaturowe, jak i własne przemyślenia w tym zakresie. Doktorant precyzyjnie wyartykułował podstawowy cel badawczy rozprawy, jakim jest próba przedstawienia procesu transformacji lokalnych systemów kolei w Polsce w XXI w. wraz z identyfikacją uwarunkowań, które na ten proces wpływały (s. 10). Główne problemy badawcze zostały przez Doktoranta zarysowane w postaci 8 pytań poznawczych (s. 11). Ważniejsze z nich to pytania o: 1. genezę i przebieg procesów kształtowania się, 2. typy organizacyjne i funkcjonalne, 3. uwarunkowania przekształceń i funkcjonowania, 4. procesy instytucjonalnej i funkcjonalnej transformacji oraz 5. modele funkcjonowania lokalnych systemów kolei w Polsce w XX w. Prezentacji tekstowej pytań badawczych towarzyszy celny schemat wizualizujący model lokalnych systemów kolei na tle głównej sieci kolejowej.

Autor rozprawy również precyzyjnie określił zakres czasowy i przestrzenny prowadzonych badań. Zakres czasowy pracy obejmuje lata 2001-2021, a zakres przestrzenny badań to obszar sieci kolejowej Polski, gdzie dla potrzeb pracy wskazano 42 lokalne systemy kolei, na których Doktorant skoncentrował własne badania empiryczne. Wspomniane lokalne systemy, to w większości pojedyncze odcinki linii kolejowych, które jak pisze Autor (s. 13) były zarządzane lub obsługiwane łącznie przez 51 różnych operatorów i są organizacyjnie odrębne od głównego zarządcy infrastruktury (PLK). Zdecydowana większość omawianych w pracy lokalnych systemów kolei stanowi fragment dawnej sieci komunikacyjnej PKP, a większość z nich to koleje o przeznaczeniu typowo rekreacyjnym. Dokładne rozmieszczenie oraz podstawowe parametry wybranych do analizy lokalnych systemów kolei znalazło się na mapie (ryc. 2 s. 15) i obszernej tabeli 1 zamieszczonej na stronach 16-20 rozprawy. Wśród najważniejszych parametrów lokalnych systemów kolejowych usystematyzowanych w układzie tabeli znalazły się m.in.: szerokość toru, charakter prowadzonego ruchu, lata eksploatacji i status systemu na koniec 2021 r., a więc najważniejsze wskaźniki transportu kolejowego.

We wstępie znalazły się również sympatyczne podziękowania dla wymienionych z imienia i nazwiska osób z którymi Autor dysertacji współpracował, rozwijając własne zainteresowania kolejnictwem, a które zapewne pośrednio wpłynęły również na kierunek jego zainteresowań badawczych.

Jeden z podrozdziałów wstępu zawiera ciekawie skonstruowaną analizę materiałów źródłowych wykorzystanych w rozprawie. Analiza w układzie zalet i wad grupuje podstawowe źródła informacji z zakresu problematyki lokalnych systemów kolei w Polsce.

Poza źródłami pisanymi Autor sięgnął również do wiedzy pracowników kolei prowadząc obserwacje uczestniczące, a z wybranymi osobami odbywając pogłębione wywiady. Spojrzenie „od wewnątrz” pozwoliło Autorowi na rzetelną ocenę stanu faktycznego systemu kolei lokalnych. Dzięki jego pogłębionym studiom nad wspomnianą problematyką Autor pokusił się o sformułowanie zbioru dobrych praktyk oraz rekomendacji dla użytkowników i właścicieli lokalnych kolei. Gromadzone przez Doktoranta informacje dotyczyły głównie danych z zakresu eksploatacji systemu kolei lokalnych. Wśród danych tych znalazły się m.in. liczba przewiezionych pasażerów, rzadziej towarów, prędkość handlowa, długość linii, a więc dane niezbędne do charakterystyki każdego systemu kolei.

Podrozdział czwarty wstępu to klasyczny dla rozpraw tego typu przegląd literatury. Również w tym przeglądzie odnajdziemy inwencję Autora w grupowaniu dotychczasowych licznych publikacji z zakresu kolei, wśród których wyróżnia 7 zasadniczych grup porządkujących w układzie problemowym literaturę przedmiotu rozprawy. W tym właśnie układzie dokonuje również dalszego przeglądu pozycji, omawiając szczegółowo publikacje wybranych autorów.

Podrozdział piąty wstępu zawiera podstawy teoretyczne koncepcji lokalnego systemu kolei. Tu Doktorant wykazuje się również dobrą znajomością literatury w oparciu o którą dokonuje próby konstrukcji autorskiego modelu funkcjonowania lokalnego systemu kolei w Polsce.

Pierwszy merytoryczny rozdział rozprawy (w opracowaniu figurujący pod nr 2) dotyczy genezy i historycznych przemian lokalnych systemów kolei w Polsce. W nim Doktorant odstępuje od klasycznego opisu na rzecz porządkujących syntetycznych zestawień tabelarycznych (tab. 3 ze s. 52-54). We wspomnianej tabeli odnajdziemy przegląd wszystkich poddanych analizie lokalnych systemów kolei z podanym czasem ich otwarcia, lokalizacją i pierwotnym przeznaczeniem danej linii. W komentarzach do tabeli Autor celnie wskazuje na różnice zaborowe i późniejsze przemiany tychże kolei w okresie międzywojennym (1918-1939) i powojennym (po 1945 r.). Dobrze Autor pod koniec podrozdziału wskazuje na cezurę daty 1989 r., kiedy to przemiany ustrojowe i względy ekonomiczne doprowadziły w zasadzie do załamania systemu linii lokalnych w Polsce.

Zgodnie z przyjętym podziałem czasowym Doktorant w kolejnych podrozdziałach dokonuje szczegółowej analizy przekształceń lokalnych systemów kolei. Autorskie analizy w wielu miejscach odwołują się również do doniesień literaturowych. Za każdym razem towarzyszy im również próby syntezy i generalizowania prezentowanych treści historycznych, również za pomocą czytelnych schematów blokowych (np. ryc. 7). Tego typu

syntezy (modele) odnajdziemy w odniesieniu do trzech państw zaborczych; stąd kolejno analizowany model pruski, austriacki i rosyjski. Losy kolei lokalnych w okresie międzywojennym lat 1918-1939 – jak stwierdza Autor na s. 68 – cechowała tendencja do centralizacji i nacjonalizacji majątku oraz zwiększenia nadzoru państwa. Każdy znaczący okres rozwoju historycznego kolei lokalnych jest zwieńczony rzetelnym, syntetycznym podsumowaniem. Przyjętemu podziałowi czasowemu odpowiadają dwa podrozdziały merytoryczne, a zawarte w nich treści prezentują istotne zmiany zachodzące w funkcjonowaniu lokalnych systemów kolei przed i po 1945 r.

Rozdział drugi rozprawy (nr 3) prezentuje zróżnicowanie lokalnych systemów kolei w Polsce. Podobnie jak i w poprzednim rozdziale przyjęto prosty, klarowny podział, gdzie każdemu typowi zróżnicowania przyporządkowano oddzielny podrozdział. I tak w tychże podrozdziałach dokonano szczegółowej analizy zróżnicowania: technicznego, organizacyjnego i funkcjonalnego. Przykładowo przeglądu zróżnicowania technicznego poszczególnych systemów kolei lokalnych dokonano analizując m.in. szerokość toru i jego wpływ na koszty budowy, stosowany rodzaj trakcji (parowa i spalinowa), uzyskiwana prędkość handlowa itp. Poza tekstem wspomnianej analizie towarzyszą autorskie szczegółowe syntetyczne tabele oraz schematyczne mapy Polski wizualizujące prezentowane zagadnienia w układzie kartogramów prezentujących poszczególne lokalne systemy kolei. W podobnym przejrzystym układzie tekst – wykres – mapa – tabela ujęto również zróżnicowanie organizacyjne oraz funkcjonalne lokalnych systemów kolei w Polsce. Wspomniane analizy mają również odniesienia do publikacji i doniesień literaturowych sygnowanych przypisami, jednakże Autor wyraźnie je oddziela od własnych spostrzeżeń i przemyśleń w zakresie wspomnianych zróżnicowań. W podrozdziale o zróżnicowaniu organizacyjnym lokalnych systemów kolei Autor szczegółowo precyzuje we wspomnianym powyższym układzie wykres – mapa – tabela, jaka organizacja pozarządowa, jednostka samorządu, czy też inny operator zawiaduje każdą z 42 analizowanych linii. Również w sposób precyzyjny Doktorant dokonuje analizy zróżnicowania funkcjonalnego badanych systemów. W tym przeglądzie funkcjonalnym systemów kolei (ze s. 101 rozprawy) Autor nadmiernie przywiązuje się do anglojęzycznych określeń zapożyczonych z literatury w stylu „shortlines” czy „heritage railways”, bardziej odpowiednie byłyby tu ich polskie zamienniki. W końcowej części podrozdziału odnajdziemy również pełne informacje o wielkości przewozów pasażerskich realizowanych przez poszczególne systemy kolei lokalnych. Zaprezentowano tam zarówno szczegółowe dane o pracy eksploatacyjnej (poc-km), jak i liczbę przewiezionych osób w aktualnych przekrojach czasowych obejmujących lata 2018-

2021. Dane te zestawiono w tabelach dodatkowo wizualizując je na syntetycznym wykresie i kartogramie obejmującym terytorium całego kraju.

Kolejny rozdział rozprawy numerowany w tekście jako czwarty prezentuje uwarunkowania przekształceń i funkcjonowania lokalnych systemów kolei w Polsce i pełni on generalnie rolę podsumowującą badania własne Doktoranta w rozprawie. W rozdziale tym Autor sięgając do opracowań literaturowych oraz badań własnych wskazuje i analizuje uwarunkowania: instytucjonalne, techniczne, ekonomiczno-finansowe i społeczne. Tutaj również mimo opisowego charakteru Doktorant stara się wskazać najważniejsze ze wspomnianych uwarunkowań. Celnie Autor również polemizuje na temat nadmiernych zmian legislacyjnych w zakresie kolei lokalnych. Czyni to wykazując się bardzo dobrą znajomością tematu i precyzyjną argumentacją przy formułowaniu ewentualnych zastrzeżeń prawnych. We wspomnianym podrozdziale Doktorant odważnie wykracza poza ramy klasycznej geograficznej analizy transportowej systemów kolei lokalnych, nie pomijając dyskusji z zakresu prawnych ram ich organizacji, które warunkują wszakże funkcjonowanie tychże systemów kolei. Świadczy to również o wszechstronnej, w tym organizacyjno-prawnej znajomości problemów kolei lokalnych przez Doktoranta. Również konstrukcja formalna omawianego rozdziału jest oryginalna, z dużą liczbą wyraźnie zaznaczonych w tekście cytatów i odniesień polemicznych. W swoich rozważaniach dostrzega również Autor problem „infantyilizacji” kolei lokalnych i zagrożeń z tego tytułu dla ich dalszego funkcjonowania. Dobrze poprowadzony jest również wywód dotyczący uwarunkowań technicznych funkcjonowania wspomnianych kolei. Tutaj Autor dostrzega m.in. ich zły stan techniczny, konieczność przestrzegania kryterium bezpieczeństwa, wysoką kapitałochłonność i reaktywny sposób utrzymania ruchu. Wkracza również w swych rozważaniach w specyficzną i znaną tylko praktykom transportu problematykę utrzymania ruchu, przedstawiając w tym zakresie zarówno modele literaturowe, jak i własne konstrukcje tego typu (ryc. 15 ze s. 142 i ryc. 16 ze s. 143) optymalizujących eksploatację i utrzymanie ruchu na drodze kolejowej. Równie ciekawie zaprezentował Doktorant uwarunkowania ekonomiczno-finansowe lokalnych systemów kolei przedstawiając w syntetycznym ujęciu tabelarycznym koszty ponoszone przez operatorów z tytułu utrzymania infrastruktury i taboru oraz wskazując – co jest szczególnie cenne dla praktyki transportowej – potencjalne źródła pozyskiwania środków finansowych na działalność operatorów lokalnych systemów kolei. Również i w tym przypadku nie mamy zdawkowego wymieniania wspomnianych możliwości, lecz pogłębioną analizę z rzetelnym opisem praktycznych rozwiązań. Podrozdział kończy podobnie jak w pozostałych częściach pracy czytelny schemat blokowy ilustrujący przebieg przekształceń

lokalnych systemów kolei w Polsce w XXI w. W podobny sposób, również za pomocą schematu blokowego, zaprezentowano także zmiany własnościowe lokalnych systemów kolei. Rozdział czwarty rozprawy, poprzedzający właściwe zakończenie pracy, spełnia funkcje podsumowujące badania Autora, stąd duża liczba syntetyzujących schematów blokowych generalizujących poszczególne wątki rozważań Doktoranta, w tym próbę sformułowania typów funkcjonalno-użytkowych systemów kolei lokalnych, które zresztą zamieszczono w postaci czytelnego dla odbiorcy kartodiagramu sygnaturowego i dodatkowej tabeli nr 29 ze s. 193-194 prezentującej funkcje tychże systemów. Podsumowując badania własne Doktorant wskazał więc trzy zasadnicze kierunki przekształceń lokalnych sieci kolejowych, w tym: 1. turystyczno-rekreacyjny, 2. muzealno-historyczny i ten trzeci znów przyjęty niezbyt zręcznie z angielskim terminem „shortlines”. Może celniejszym byłoby tutaj wprowadzenie po prostu określenia „linie prowadzące regularny ruch pasażerski lub towarowy”.

Również w sposób oryginalny zaprezentował Autor podsumowanie pracy. Dla kończącego rozprawę podsumowania przyjął interesującą formę odpowiedzi na pytania badawcze jakie postawił we wstępie do rozprawy. Odnajdujemy więc zaznaczone pogrubioną czcionką pytania i obszerne opisowe wyjaśnienia Doktoranta sformułowane na podstawie przeprowadzonych dla potrzeb opracowania badań własnych. Również i tutaj znalazły się charakterystyczne dla Autora przejrzyste schematy blokowe prezentujące istotne dla właściwego zarysowania odpowiedzi treści. W podsumowaniu również odnajdziemy wynikający z jego badań autorski model funkcjonowania systemu lokalnych kolei w Polsce (rys. 23 ze s. 225).

Rozprawę kończy obszerne ponumerowane zestawienie pozycji literaturowych związanych z tematyką wiodącą opracowania. Łącznie w bibliografii Autor zamieścił notki 294 publikacji, w tym również wielu obcojęzycznych. Dobór pozycji literatury jest właściwy i charakterystyczny dla prac na stopień i w zasadzie uwzględnia wszystkie znaczące dla geografii i samego transportu publikacje. W oddzielnym zestawieniu odnajdziemy również wykorzystane w pracy akty prawne w łącznej liczbie 9 pozycji. Rozprawę kończą spisy, w tym rycin, tabel i fotografii. Dobry materiał zdjęciowy zamieszczony w rozprawie, co cenne w pracach awansowych, nie jest nadmierny pod względem ilościowym, bo zaprezentowano w tekście łącznie 8 dobrze dobranych fotografii ilustrujące prezentowane w pracy treści.

Podsumowując, recenzowana praca jest wnikliwym i rzetelnym, dobrze skomponowanym pod względem metodycznym, studium faktograficznym analizującym transformację lokalnych systemów kolei w Polsce w XXI w. w kontekście historycznych przemian transportu kolejowego. Rozprawa ma twórczy, porządkujący pod względem problemowym zagadnienie lokalnych kolei wąskotorowych, które po znaczącej fazie likwidacji próbują odnaleźć swoje miejsce we współczesnej rynkowej rzeczywistości ekonomicznej Polski. Rozprawa w sposób całościowy, metodycznie poprawny, przedstawia i porządkuje zasadnicze problemy i zagadnienia towarzyszące wspomnianym procesom przemian systemów kolei lokalnych. Przedstawiona do recenzji rozprawa w zasadzie stanowi więc podsumowanie i zwieńczenie funkcjonowania lokalnych linii wąskotorowych, którym już po istotnej w wymiarze lokalnym historycznej działalności w zakresie przewozów pasażerskich i towarowych, pozostała już jedynie rola atrakcji turystyczno-muzealnej.

Reasumując, do podstawowych walorów recenzowanej rozprawy należy zaliczyć przede wszystkim: istotność i aktualność podjętej problematyki badawczej, dogłębność szeroko prowadzonych studiów literaturowych, solidność szczegółowej kwerendy materiałów źródłowych i ich weryfikacja własnymi badaniami terenowymi i pogłębionymi wywiadami, dobry – zrozumiały dla czytelnika komunikatywny i spójny obraz pracy – napisanej poprawnym i dobrym pod względem stylu językiem, pozbawiony w zasadzie błędów stylistycznych tekst rozprawy, logiczność wyводу, przejrzysty – z liczbą 4 rozdziałów merytorycznych – układ pracy, konsekwentny i powtarzalny rozkład treści rozdziałów badawczych, pomysłowo prezentowane na autorskich kartodiagramach, precyzyjnych tabelach i wykresach, wyniki badań, czytelne i jednoznaczne w odbiorze schematy blokowe oraz dobry (zgrupowany w ogólnej liczbie 22 rycin i 8 głównie własnych fotografii) dobry materiał graficzny – w większości autorsko sporządzony zgodnie z regułami wizualizacji kartograficznej. Klasyczne w układzie rozprawy doktorskiej podsumowanie, w interesującej formie 7 pytań i obszernych na nie odpowiedzi, Doktorant dodatkowo rozszerzył o przydatne dla praktyki transportu kolejowego autorskie wskazania i rekomendacje. Moim zdaniem recenzowana praca doktorska wnosi godny zauważenia wkład w poznanie funkcjonowania systemów kolei lokalnych w Polsce. Wskazane w recenzji drobne mankamenty i braki nie wpływają na moją ogólną bardzo dobrą ocenę zawartości merytorycznej rozprawy.

Biorąc pod uwagę to wszystko, co przedstawiłem powyżej stwierdzam, że rozprawa doktorska mgra Filipa Bebenowa pt. „Transformacja lokalnych systemów kolei w Polsce w XXI w. w kontekście historycznych przemian transportu kolejowego” spełnia warunki wynikające z ustawy o stopniach i tytule naukowym w związku z art. 179 ust. 1 ustawy - Przepisy wprowadzające ustawę prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 3 lipca 2018 roku i wnioskuję o dopuszczenie mgra Filipa Bebenowa do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim w dyscyplinie geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Poza tym mając na uwadze wspomniane w recenzji walory poznawcze, wizualizacyjne i praktyczne rozprawy proponuję jej wyróżnienie i opublikowanie w skróconej wersji książkowej.

Opole, dnia 30 stycznia 2024 r.

/ Stanisław Koziarski /